

Όταν ή αναφορά εις την Δευτέραν Παρουσίαν έπαυσε να συγκινη τους ανθρώπους της Ευρώπης, διατηρήθη ή κεκτημένη φορά προς τὸ μέλλον, χάριν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ παρερχόμενον παρόν. Ἡ κληρονομία της δυναμικῆς αὐτῆς τάσεως, τοῦ αὐθεντικωτέρου χαρακτήρος της Δύσεως, εἶναι ή προϋπόθεσις της φιλοσοφίας της ιστορίας, τοῦ ἀγνώστου αὐτοῦ εις ὄλους τοὺς ἀρχαίους πολιτισμοὺς πνευματικοῦ ἀθλήματος*. Ὅχι μόνον ὁμως ή ιστορία παρουσιάσθη ὡς πρόβλημα, δηλαδή ἀπέκτησε μελλοντικὴν διάστασιν, ἀλλ' ὄλα τὰ ιστορικὰ ἰδρύματα, ή τέχνη, ή θεωρία καὶ ή ἐπιστήμη καὶ τὸ σημερινὸν ἐπιστέγασμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ή τεχνική, ἔχουν εις την Ευρώπην τὸ futurum ὡς principium rationis sufficientis. Ἀπὸ αὐτῆς της πλευρᾶς ὄλα ἀνεξαιρέτως τὰ αὐθεντικὰ εὐρωπαϊκὰ ἔργα ἀπὸ τοῦ γοθικοῦ ναοῦ, τοῦ ὠρολογίου καὶ τοῦ δρατορίου μέχρι τῶν πενταετῶν οἰκονομικῶν σχεδίων καὶ της διαπλανητικῆς ἀποστολῆς εἶναι φουτουριστικὰ ὀπτασίαι. Ἐπὶ της διαστάσεως τοῦ μέλλοντος ἐκινήθη ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ της Ἀναγεννήσεως καὶ με συνεχιζομένην ἔντασιν καθ' ὄλον τὸν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ, διὰ να κορυφωθῆ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ να ἐξάπτη τὰ πνεύματα τόσον εις την ἄνω Ἀνατολήν, ὅσον καὶ εις την ἄνω Δύσιν μέχρι σήμερον, ή πίστις εις τὴν πρόοδον.

γ) Ὁ προοδευτικὸς ὀρθὸς λόγος καὶ ή ἠθική του ἀφετηρία.
 Ἡ πίστις εις τὴν πρόοδον ἐσήμαινε κατ' ἀρχὴν μίαν πνευματικὴν ἀποδέσμευσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ παρελθόντος. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν ή ιστορία να προχωρῆ ἀπὸ της μιᾶς ἀληθείας εις τὴν ἄλλην, χωρὶς να ἐγκαταλείπεται, ὅ,τι ἐθεωρήθη ὡς ἀληθές. Ἡ πρόοδος λοιπὸν ἐσήμαινε μίαν ἐπαναλαμβάνομένην ἄρσιν της παραδόσεως. Τὴν ιστορικὴν συνείδησιν ἐνδιαφέρει διὰ τοῦτο ὄχι τόσον, ὅ,τι ἐγένεν, ἀλλ' ὅ,τι θὰ συμβῆ. Ἐὰν ὁμως ὅ,τι συνέβη, δὲν εἶναι, ὅ,τι ἔπρεπε να ἦτο καὶ τοῦτο διότι τὴν ιστορίαν ἐπηρεάζουν ἀρχαὶ ἀνθιστάμεναι εις τὸν λόγον, τὸ μέλλον, διὰ να γίνῃ, ὅ,τι πρέπει να εἶναι, ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν γραμμὴν της λογικῆς. Ἡ συνταύτισις τοῦ παρελθόντος προς τὴν πίστιν καὶ τοῦ μέλλοντος προς τὸν ὀρθὸν λόγον ἐσήμαινε μίαν ἀποστροφὴν της ιστορίας ἐκ της ἐπισήμου θρησκείας. Ὁ Bossuet ἔγραψε τὸ ἔτος 1681 τὸ τελευταῖον ἔργον περὶ παγκοσμίου ιστορίας ἐπὶ τῆ βάσει τῶν σχεδίων της

* Τὸ πρῶτον διάγραμμα της ιστορίας ἐμφανίζεται ἤδη ἀρχομένου τοῦ 13ου μ.Χ. αἰῶνος διὰ τοῦ τριαδικοῦ ὀράματος τοῦ Ἰωακείμ de Floris. Εἰς τὴν ἀρχὴν της Ευρώπης ἴστανται ιστορικαὶ κατηγορίαι, ὅπως ή της «ἐξελίξεως», της «ἀλλαγῆς», της «διαδοχῆς», της «ὑπερβάσεως». Ὁ κόσμος ἴδεν εἶναι αὐτὴν τὴν φορὰν μίαν ὀντολογικὴν στάσιν, ἀλλὰ μίαν ιστορικὴν διάστασιν, ή ὁποία ἐκτείνεται εις τρία στάδια (status)²⁰. Τὸ πρῶτον ἀνήκει εις τὸν Πατέρα, τὸ δεύτερον εις τὸν Υἱὸν καὶ τὸ τρίτον εις τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Μοῖρα τοῦ πρώτου εἶναι ή γνῶσις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ή ἀπλή scientia, τοῦ δευτέρου ή μερικὴ ἐπίγνωσις της θείας τάξεως, ή sapientia ex parte καὶ τοῦ τρίτου τὸ πνευματικὸν πλήρωμα τοῦ ἀνθρώπου, ή plenitudo intellectus²¹.

θείας προνοίας²². Ἀργότερον ἄνδρες, ὅπως ὁ Καρτέσιος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ὁ Richelieu εἰς τὴν πολιτικὴν, ἀμφιταλαντεύονται μεταξὺ θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ ὀρθολογιστικῶν ἀξιώσεων. Εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ὑπάρχουν ἀκόμῃ ἄλλοῦ κρατικαὶ Ἐκκλησῖαι, ἄλλοῦ ἁγία κράτη, ἐνῶ οἱ εὐγενεῖς ἀγωνίζονται νὰ διατηρήσουν τὰ ἱερά τῶν δίκαια. Ὑπὸ τὴν ἀκτινοβολίαν ὁμοῦ τῶν ἐπιστημονικῶν διαπιστώσεων καὶ ἐπιτευγμάτων ἢ λαμπρότης τῶν καθιερωμένων ὠχριαῖ. Μεταξὺ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος ὁ Ἰσαὰκ Νεύτων ἐφαρμόζει τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος εἰς τὸν ἑναστρὸν κόσμον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑπελογίσθησαν αἱ τροχιαὶ καὶ ἡ μάζα τῶν πλανητῶν. Τὸ παλαιὸν ὄνειρον τῶν πρώτων ἀστρονόμων τῆς Ἀναγεννήσεως, ὅτι ὁ κόσμος λειτουργεῖ ὠρολογιακῶς, παρουσιάζεται ὡς πραγματικότης. Ὁ γεννήτωρ τῆς προβλέψεως φυσικὸς νόμος κυριαρχεῖ εἰς τὸν οὐρανὸν — διατί λοιπὸν ὄχι καὶ εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων; Ἡ ὑπόψια αὕτη, ἡ ὁποία ἀστραπιαίως μετεβλήθη εἰς πανευρωπαϊκὴν πεποίθησιν, εἶναι ἡ *alma mater* ὅλων τῶν πνευματικῶν κινήματων τῆς Εὐρώπης τῶν δύο ἐπομένων αἰῶνων.

Εἰς τὸν κόσμον τῆς φύσεως ἡ πρόβλεψις λέγει, τί κατ' ἀνάγκην θὰ συμβῶῃ, εἰς τὸν ἱστορικὸν κόσμον, τί ἐνδέχεται καὶ ἐπομένως τί πρέπει νὰ γίνῃ. Πιστοὶ εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ οἱ λόγιοι τοῦ 18ου αἰῶνος ἐσκέφθησαν ὅτι, διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ ὁ λόγος, οἱ ἄνθρωποι χρειάζονται διαφώτισιν. Τὸ βάρος λοιπὸν τῆς ἱστορικῆς εὐθύνης πίπτει εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου διεπομένην μόρφωσιν. Οὐδεμία ἄλλη ἀρχὴ πλὴν τῆς διανοίας εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπέμδῃ εἰς τὴν ἱστορίαν. Δίκαιον ὑπάρξεως διετήρει μόνον ὅ,τι ἦτο λογικῶς ὀρθώτερον, ὄχι ὅ,τι ἀπλῶς διετηρεῖτο. Ἡ συνέπεια τοῦ αἰτήματος ἦτο, ὅτι ἡ ἄρνησις συνέπεσε πρὸς τὴν στάσιν καὶ ἡ θέσις πρὸς τὴν πρόδον. Ἀργότερον ὁ Ἔγκελσ και ὁ Δαρβῆινος ἔδειξαν, ὅτι ἡ ἄρνησις ἔχει τελικῶς θετικὸν νόημα, ἐφ' ὅσον συνέβαλεν εἰς τὴν λογικὴν σύνθεσιν ἢ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ζωῆς. Σημασίαν εἶχεν ὁμοῦς διὰ τὸν 18ον αἰῶνα νὰ μάθουν οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ὁ προορισμὸς τῶν ἦτο νὰ γίνουν καλύτεροι εἰς τὴν σκέψιν, τὴν ἠθικὴν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Lessing ἀναλύει τὴν ἀπαίτησιν αὐτὴν εἰς τὸ ἔργον τοῦ «Ἡ μόρφωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους». Ἀλλ' ἂν ὁ εὐαγγελιστῆς τοῦ πνεύματος τῆς προόδου δεξιὰ τοῦ Ρήγου ἐξακολουθῆ νὰ βλέπῃ εἰς τὴν ἱστορικὴν κίνησιν μίαν πρόθεσιν τοῦ Οὐρανοῦ («Προχώρησε μὲ τὸ ἀνεπαίσθητον ὄμμα σου, αἰωνία πρόνοια!.. Μὴ μὲ ἀφήσῃς ν' ἀπελπισθῶ, ἔστω καὶ ἂν ἀκόμῃ τὰ ἔθματά σου μοῦ ἐφαίνοντο, ὅτι ἐπιστρέφουν!»²³), ὁ ἀπόστολος τῆς προόδου ἀριστερὰ τοῦ Ρήγου, ὁ Condorcet, διδάσκει ἀπεριφράστως, ὅτι διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ Παραδείσου ὑπεύθυνος εἶναι μόνον ἡ λογική, ὁ κύριος ἐχθρὸς τῆς κρατικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δεσποτείας. «Θὰ ἔλθῃ ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἥλιος θὰ φωτίζῃ εἰς τὴν γῆν μόνον ἐλευθέρους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δὲν θ' ἀναγνωρίζουν ἄλλον διδάσκαλόν τῶν πλὴν τῆς διανοίας, ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ τύραννοι καὶ οἱ σκλάβοι, οἱ

ίερεις και τὰ ήλίθια ή ύποκριτικά των όργανα δέν θά ύπάρχουν παρά μόνον εις τήν ιστορίαν και τὰ θέατρα»²⁴. Το γεγονός, ότι ό άνθρωπος έχει τήν δυνατότητα νά προίδη τὰ μέλλοντα εις τήν φύσιν, έφ' όσον γνωρίζει τās έσωτερικάς της συναφείας («Έάν ό άνθρωπος έχη τήν δύναμιν νά προείπη σχεδόν μετά πλήρους βεβαιότητας τὰ φαινόμενα, τών όποιων γνωρίζει τούς νόμους, έάν, άκόμη και όταν του είναι άγνωστα, είναι ικανός νά προβλέψη κατ' αναφοράν πρός τήν πείραν του παρελθόντος μετά μεγάλης πιθανότητας τὰ γεγονότα του μέλλοντος»²⁵), είναι σαφής ένδειξις ότι ό άνθρωπος θά βαδίση τήν όδόν της συνεχούς βελτιώσεως ακολουθών τὰ διδάγματα της έπιστήμης, της τέχνης και της ήθικης, αι όποιαι εις τό τέλος θά έξευγενίσουν τήν φύσιν του. «Τό ανθρώπινον γένος όφείλει νά βελτιούται είτε διά τών νέων ανακαλύψεων έντός τών έπιστημών και τών τεχνών.. είτε διά της προόδου εις τās άρχάς της συμπεριφοράς και της ήθικης πράξεως, είτε τέλος διά της πραγματικής τελειοποίησεως τών διανοητικών του ιδιοτήτων, ήθικών και φυσικών»²⁶.

Κατά κύριον λόγον ή πίστις του 18ου αιώνος εις τήν πρόοδον είχε λοιπόν ήθικόν και κατ' επέκτασιν φυσιολογικόν χαρακτήρα. Το ένδιαφέρον δέν έστρέφετο άκόμη πρός τούς έξωτερικούς όρους της ζωής, άλλ' είχεν ως αντικείμενον τήν πνευματικήν διάστασιν του ανθρώπου, διά της όποιας θά μετεβάλλετο ή πραγματική κατάστασις και διά τήν ανάπτυξιν της όποιας ήτο άρκετή ή γενική εκπαίδευσις. «Οί άνθρωποι δέν είναι δυνατόν νά διαφωτίζονται ως πρός τήν φύσιν και τήν έξέλιξιν τών ήθικών των αισθημάτων, ως πρός τās άρχάς της ήθικης και τὰ φυσικά αίτια της συμφώνως πρός εκείνας προσρμογής των πράξεών των, ως πρός τὰ ένδιαφερόντά των, είτε ως άτομα είτε ως μέλη μιās κοινωνίας, χωρίς νά έπιτελούν έπίσης εις τήν πρακτικήν ήθικήν προόδους όχι όλιγώτερον πραγματικάς εκείνων, τās όποιας έπιτυγχάνουν εις αύτήν ταύτην τήν έπιστήμη»²⁷. Ο Βολταίρος και ό Βίκτωρ Ούγκώ, ό Herder και ό Lessing, ό Kant και ό Fichte, ό Schelling και ό Έγελος αντιλαμβάνονται τήν ιστορικήν έξέλιξιν ως γενικήν τάσιν των ανθρώπων πρός τήν ήθικήν τελείωσιν. Ο 18ος αίων θεμελιώνει τήν πρόοδον ως ιστορικήν κατηγορίαν, διά της όποιας οι άνθρωποι με βάσιν τήν κριτικήν των ικανότητα έξευγενίζουν τὰ ήθη των, νικούν τήν άμάθειαν, καταγωνίζονται τήν άδικίαν, εκλεπτύνουν τήν καλαισθησίαν, σκέπτονται συνεπέστερον και κατακτούν τήν έλευθερίαν. Έντός του κλίματος αύτου δέν ύπάρχει θέσις διά τήν μονιμότητα. Ό,τιδήποτε δέν τελειοποιείται, είναι ιστορικώς άπαράδεκτον. Μετά τήν αναταραχήν της Αναγεννήσεως ή Εύρώπη κατεψήφισε τήν άξίωσιν της διαρκείας. Ο τελευταίος αίων, ό όποιος ώνειρεύθη μιάν άκλόνητον βάσιν, έπί της όποιας θά ένηρμονίζοντο τὰ πάντα, ήτο ό αίων του Καρτεσίου. Μετά τον 17ον αιώνα ή Εύρώπη ταυτίζεται πρός τήν κίνησιν. Από του 18ου αιώνος και έξής έπί του εύρωπαϊκού χώρου παρουσιάζον

ται και συνέρχονται δύο αξίαι: ή εμπιστοσύνη εις την λογικήν και ο συγκριτικός βαθμός. Έκ του γάμου των εγεννήθη ή «πρόδος», διά ν' αποκτήση βαθμηδόν πολιτικόν, οικονομικόν και τελικώς καθαρώς τεχνικόν χαρακτήρα. Η γέννησις του πνευματικού αυτού τέκνου είχε προφητευθῆ εκ του βάθους των αιώνων. Οί δύο Βάκωγες και ο Θωμάς Hobbes είχαν προείπει την εξέλιξιν της επιστήμης, των μηχανικῶν δυνατοτήτων, των κοινωνικῶν ιδρυμάτων και του κράτους. Η «II. Διαθήκη» της πρόδου φέρει τὸ ὄνομα «Nova Atlantis», ή «Κ. Διαθήκη» ἀρχίζει με τὸ κρατικόν εὐαγγέλιον «Leviathan». Πράξεις και ἐπιστολάς περί πρόδου ἔγραψαν ἀργότερον ὁ Spencer, ὁ Δαρβίνος και ὁ Marx.

δ) Ἐνσάρκωσις τοῦ συγκριτικοῦ βαθμοῦ εἰς τὴν βιομηχανίαν.

Ἐνῶ ὁ 18ος αἰὼν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὴν πρόδον ἠθικὴν ἀνατροφὴν, ὁ 19ος αἰὼν τὴν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν οἰκονομίαν και τὴν τεχνικήν. Ὁ πρῶτος τομεὺς ἐθεωρεῖτο ἤδη ἠθικῶς οὐδέτερος, ὁ δεῦτερος ἀντιστρατεύεται ἐν ἀνάγκῃ τὰς ἠθικὰς αξίας χάριν τῶν πραγματικῶν συμφερόντων, ὁ τρίτος δημιουργεῖ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν ἐπέκεινα τῆς ἠθικῆς. Καὶ εἰς τοὺς τρεῖς ἡ πρόδος δὲν εἶναι πλέον μία πίστις, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει αὐτοδικαίως, διὰ νὰ ἐκπληρωθῆ, ὠρισμένα αἰτήματα, ἀλλ' ὁ πασιδῆλος τρόπος τῆς ἐξελιξέως αὐτῶν καθ' ἑαυτὰ τῶν γεγονότων. Ὅταν οἱ ἀνθρωποὶ ἔβλεπον, ὅτι τὰ μεταφορικὰ μέσα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Περικλέους μέχρι τοῦ Ναπολέοντος δὲν εἶχον μεταβληθῆ, ἀλλ' εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἡ ταχύτης και ἡ ἀνεσις καθημερινῶς ἐώρταζον ἐπινίκια· ὅταν παρετήρουν τὴν ἐπιμονὴν τῆς δεσποτείας μέχρι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τοῦ ἐναύσματος τῶν πολιτικῶν ἐμπρησμῶν τῆς Εὐρώπης· ὅταν ἀντελαμβάνοντο, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἐσήμαινε ἀκατάπαυστον ἀποκάλυψιν νέων δεδομένων, συνεχεῖς τροποποιήσεις, ἐπαναστατικὰς ἐφαρμογὰς, κυρίως ὁμως ὅτι αὐτὴ ἡ ἐννοια τῆς ἐπιστήμης ἐβασίζετο εἰς τὴν ἐκπληρουμένην ἀπαίτησιν τῆς ἐξελιξέως τῆς ἐρεῦνης, ἦτο φυσικὸν νὰ πιστεύσουν, ὅτι ἡ ζωὴ κινεῖται ἐπὶ μιᾷ ὁδοῦ, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὸ καλύτερον ἦτο ὁ ἐχθρὸς τοῦ καλοῦ και ὅ,τι προηγείτο, μέσον μόνον δι' ὅ,τι θὰ τὸ ὑπερβάλῃ. Ἡ πρόδος παρουσιάσθη εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ ὁποῖος ἐξ ἕλων τῶν περιόδων τῆς ἱστορίας ἐγνώρισε τὰς περισσοτέρας μεταβολὰς, ὡς ὁ γενικὸς τρόπος τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία διέρρηξε παραδειγματικῶς τὰς σχέσεις τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν, ὁ ἀνθρωπὸς ἐστράφη ὀριστικῶς πρὸς τὸ μέλλον, τὸ ἐννοεῖ ὁμως συνεχῶς περισσότερον ὡς γῶρον ἐφαρμογῆς πραγματικῶν δυνατοτήτων. Ὁ 19ος αἰὼν ἐγκαινιάζει τὴν βιομηχανίαν, τὸν ἐπίκαιρον τρόπον ζωῆς, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἀνθρώπου νὰ κυττάξῃ πρὸς τὰ ὀπίσω, ὡς βιολογικὴν προϋπόθεσιν τῆς πᾶσαν.

θρωπίνης Ιστορίας. Ὁ αἰὼν αὐτὸς ἐθεμελίωσεν εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν Κλασσικὴν Μηχανικὴν, δηλαδὴ μετέθεσεν ὀλόκληρον τὸ βάρος τῆς ἐρεύνης εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ἔργων τῆς προβλέψεως. Ὁ ἴδιος αἰὼν ἀναγκάζει τὴν ἐπιστήμην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θεωρητικὴν τῆς σφαῖραν, διὰ νὰ συνδεθῇ πρὸς τὴν τεχνικὴν διὰ τοῦ κρίκου τῆς οἰκονομίας. Ἐπιστήμη, τεχνικὴ καὶ οἰκονομία εἶναι ἡ ἅγια τριάς τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ θρησκεία τῆς τρισυποστάτου αὐτῆς θεότητος καλεῖται «ἱστορικὴ πρόοδος».

Ἐντὸς τοῦ ἐπιστημονικῶς διαγραφομένου καὶ οἰκονομικῶς ρυθμιζομένου τεχνικοῦ κόσμου προχωρεῖ ὁ ἄνθρωπος μετὰ συνεχῆ ἐπιτάχυνσιν πρὸς τὸ οὐρανόν. Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία, ὁ φορεὺς τῆς κινήσεως αὐτῆς, ἐνεσάρκωσε τὸν συγκριτικὸν βαθμὸν, ἔπαυσε διὰ τοῦτο πρὸ πολλοῦ νὰ διακρίνεται ἐκ τῆς δυνάμεως, ἡ ὁποία τὴν προωθεί. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ὁ βιομηχανικὸς κόσμος δὲν περιορίζεται εἰς τὰ μηχανήματα, ἀλλ' ἐκφράζει τὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος χρειάζεται τὴν ἀλλαγὴν, διὰ νὰ ζήσῃ: ὅτι ἡ «πρόοδος», ἡ καταδίωξις τῆς τεχνικῆς προδολῆς, εἶναι ὁ παλμὸς τοῦ βιομηχανικοῦ ἀνθρώπου. Ὅ,τι μεγεθύνει ἐπομένως τὴν ἐπιρροήν, ὅ,τι περιφρουρεῖ περισσότερον τὴν ἀσφάλειαν τῶν κινήσεων, ὅ,τι γονιμοποιεῖ τὸ κέρδος, ὅ,τι ἀντικαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον, ὅ,τι αὐξάνει τὸν ρυθμὸν, τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν φυσικὴν δύναμιν, εἶναι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ὡς ἔργον καὶ θέλημα τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἐπαγγελματικὴ προϋπόθεσις τῆς ἐργασίας. Διὰ τοῦτο ἡ μία οὐτοπία συναγωνίζεται τὴν ἄλλην εἰς ταχύτητα βιομηχανικῆς ἐφαρμογῆς καὶ εἰς τὴν φανταστικὴν πρόληψιν τοῦ μέλλοντος. Κατὰ τὴν πεντηκονταετίαν 1872 - 1932 παρουσιάσθησαν εἰς τὴν λογοτεχνίαν τέσσαρες συστηματικαὶ προλήψεις τοῦ ἐρχομένου κόσμου²⁷. Εἰς τὴν ἱστορίαν ὁμως τοῦ οὐτοπικοῦ πνεύματος ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν ἡ κασσανδρική προφητεία.

Θεωρητικὴ κάμψις καὶ κοινωνικὴ ἐπιβίωσις τῆς πίστεως εἰς τὴν πρόοδον

α) ὡς ἐραποστολῆς τῆς ἀμερικανικῆς βιομηχανίας,

Πῶς συμβαίνει εἰς τὸ κατακόρυφον τῆς τεχνικῆς προόδου νὰ ἐμπνέῃ τὴν οὐτοπίαν ἢ ἀπαισιοδοξίαν; Τὴν πρώτην ἀπάντησιν ἔδωσεν ὁ παγκόσμιος πόλεμος τῶν ἐτῶν 1914 - 1918. Αἰφνιδίως ἀπεκαλύφθη, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶχε γίνῃ καλύτερος παρὰ τὰς διαφωτιστικὰς προσπάθειάς δύο αἰώνων. Ἀπὸ τοῦ 1917 καὶ ἐξῆς ὁ εὐρωπαϊκὸς χῶρος γίνεται θέατρον ὀργανωμένων ἐκμηδενίσεων ἀτόμων, ομάδων καὶ ἐθνῶν (Κοζᾶκοι, ἀντίπαλοι τοῦ Στάλιν, Ἑβραῖοι, ἀντίπαλοι τοῦ Χίτλερ, Ἰσπανικὴ ἐπανάστασις). Ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος κορυφώνει τὴν ὀδύνην καὶ θέτει ὀπισθεν τῆς προόδου τὸ ἐρωτηματικὸν τῆς ἀγωνίας διὰ τὸ μέλλον. Ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδίδεται ἡ ὑποψία, ὅτι οἱ πρωτοπόροι τῆς προόδου δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἠθικὴν τάξιν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἰδιωτικὸν των συμφέρον ὡς ἀτόμων καὶ ὡς κρατῶν, ὅτι

ή τεχνική εξέλιξις εξαγοράζεται δια τῆς προσωπικῆς οὐσίας καὶ ὅτι δὲν ἀποκλείεται εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ὑπερνικήσεως ἐξωτερικῶν ἐμποδίων νὰ ἐκμηδενίσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ δυνατότης τοῦ θερμοπυρηνικοῦ πολέμου ὡς τελικῆς περιπετείας τῆς ἱστορίας γίνεται παγκόσμιος ἐφιάλτης. Τὴν ὁδύνην τῆς νέας αὐτῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως ἀναχαιτίζουν σήμερον τρεῖς ἐπιβιώσεις τῆς κεντρικῆς πίστεως τοῦ 19ου αἰῶνος:

Ἡ πρώτη ὀνομάζεται american way of life. Ἡ Ἀμερικὴ ὑποπτεύει τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀκόμη δὲν τὸν ἐγνώρισεν, ὅπως τὸν ἔζησεν ἡ Εὐρώπη. Χωρὶς ἐμπειρίαν τῆς φρίκης καὶ χωρὶς πνευματικὴν παράδοσιν, μὲ γόνιμον ἔδαφος καὶ πλούσιον ὑπέδαφος, ἐσωτερικὴν ἀγορὰν 200 περίπου ἑκατομμυρίων καταναλωτῶν καὶ ἐκτεταμένην οἰκονομικὴν ἐπιρροὴν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν αἰ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι βλέπουσιν εἰς τὴν «πρόδοσιν» τὸ θεμέλιον τῆς τεχνικῆς τῶν ὑπεροχῆς καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνεξαρτησίας. Ἡ ἀμφιβολία λοιπὸν διὰ τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἀξίαν τῶν τεχνικῶν ἐξελίξεων εἶναι ἀντίθετος τῆς ἐθνικῆς τῶν θέσεως καὶ προοπτικῆς. Ἡ «πρόδοσις» διὰ τοῦτο εἶναι τὸ περιφρουρούμενον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐξαγόμενον θρήσκευμα τῆς ἀμερικανικῆς βιομηχανίας. Τὸ γεγονός, ὅτι ἐκ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς πρωτοπορίας ἐξαρτᾶται καὶ θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ ἐθνικὴ καὶ ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία ἐναντίον τῆς ἀπειλῆς δλοκληρωτικῶν καθεστώτων, ὑπογραμμίζει τὴν λυτρωτικὴν ἀποστολὴν τοῦ «ἀμερικανικοῦ τρόπου ζωῆς» εἰς ὀλόκληρον τὸν δυτικὸν κόσμον.

6) ὡς πολιτικῆς ἀντικαταστάσεως τῆς θρησκείας εἰς τὴν Ρωσίαν,

Ἡ δευτέρα ἐπιβίωσις τῆς προόδου ἀντικαθιστᾷ τὴν θρησκευτικὴν πίστιν εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν. Μὲ μίαν τεραστίαν κοινωνικὴν ὑπόσχεσιν ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1917 διέκοψε τοὺς δεσμοὺς τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ ὄχι μόνον πρὸς τὸ πολιτικόν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ πνευματικόν του παρελθόν. Τοῦτο βεβαίως συνέβη ὀλιγώτερον διὰ τῆς προκηρύξεως νέων ἀληθειῶν καὶ περισσότερον διότι μετεβλήθη συστηματικῶς ὁ τρόπος τῆς ζωῆς. Εἰς τὴν ἀρνησιν τῆς παραδόσεως συνέβαλεν ὁμως δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἀποφασιστικῶς ἡ πολιτικὴ θεωρία, ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι ἐχρειάζοντο διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν νέων δεδομένων ἐρμηγευτικὴν συμπάρασιν καὶ ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ βυζαντινὸν πρότυπον ἡ ἐκάστοτε κρατικὴ αὐθεντία ὑπηρέτει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὅ,τι λοιπὸν εἶχε προηγηθῇ τῆς νέας καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἦτο ἀνάξιον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ περίοδος τρόπον τινὰ τοῦ «νόμου», ἐνῶ τώρα διὰ τῆς «ἐλευθερίας», ὅπως τὴν ἐνεσάρκωνε παραδειγματικῶς τὸ ρωσικὸν κράτος, θὰ μετεβάλλετο ἐντὸς ὀλίγου ὀλόκληρος ὁ κόσμος εἰς ἐπίγειον παράδεισον. Ἡ ὑπόσχεσις αὐτὴ ἀνέλαβε νὰ δικαιολογήσῃ εἰς τὴν Ρωσίαν τὴν ὑπαρξιν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐγκατέλειπε διὰ τῆς βίας τὸν ἀγρόν, διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ ἐργαστάσιον. Ἡ συγκίνησις διὰ τὴν κοινωνικὴν μοῖραν τοῦ κόσμου ὑπῆρξε κατὰ ταῦτα τῆ

ἔσωτερικὸν στήριγμα τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἀντήλλαξαν τὴν φύσιν διὰ τῆς μηχανῆς.

Ταυτοχρόνως ἡ πίστις εἰς τὴν τεχνικὴν δυνατότητα εἶχεν ἐνταῦθα ὡς ἀποστολὴν νὰ γεμίσῃ τὸν μεταφυσικὸν χῶρον τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὅποιος ἔπρεπε ν' ἀγανακτῆ καὶ νὰ αἰσχύνηται διὰ τὸ ἁμαρτωλὸν παρελθὸν του, τὰς δύο ὀψεις τῆς ἐκμεταλλεύσεως, τὴν ὁποίαν ὑπέστη με ὑπομονὴν καὶ ἀφοσίωσιν, τὴν βίαν τῆς πολιτικῆς τυραννίας καὶ τὴν πνευματικὴν του νάρκωσιν διὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ μέλλοντος ὡς πρὸς τὸ παρελθὸν εἶχεν ἐπομένως εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ρωσίαν ἐξ ἀρχῆς μεταφυσικὸν νόημα, ἦτο ἡ πίστις, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε τὸ κυρίαρχον σύστημα νὰ ἐπιβάλλῃ, διὰ νὰ κατευθύνῃ ἔσωτερικῶς τὸν ἀνθρώπον καὶ τῆς ὁποίας αὐτὸ τὸ ἴδιον διὰ τῆς τεχνικῆς του δυνάμεως ἀπετέλει τὴν μεγάλην ἐγγύησιν. Τὴν φορὰν ὁμοῦ αὐτὴν ἡ θρησκεία θέλει ν' ἀποκτήσῃ λογικὴν διάστασιν, νὰ ἔχῃ ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα, νὰ διακρίνεται ἐκ τῶν συνωνύμων, τὰ ὁποῖα ἐδελύσσεται, διὰ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὴν ὀρθότητα τῆς διαλεκτικῆς τῆς τελειώσεως ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κοινωνικοῦ σταδίου εἰς τὸ ἄλλο ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία. Τὴν μετάδοσιν τοῦ χαρμοσύνου ἀγγέλματος, τοῦ νέου αὐτοῦ εὐαγγελίου εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον, ἐθεώρησεν ἡ κομμουνιστικὴ πίστις ὡς βασικὸν τῆς καθήκον. Διὰ τὴν κοινωνικὴν πραγματοποίησιν τῆς ὑποσχέσεως εἶναι ὁμοῦ ἀπαραίτητος ἡ τεχνικὴ πρόοδος ἐντὸς τοῦ σοβιετικοῦ κράτους, μία ἀνάγκη τόσο μεγαλυτέρα, ὅσον ἐμφανεστέρα εἶναι ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὰ κοινωνικῶς ἀντίπαλα στρατόπεδα ἐδῶ ἀκριβῶς στηρίζουν τὴν ἀδικον ἰσχύν των.

γ) ὡς ἐλπίδος σωτηρίας τῶν τεχνικῶς ὑπαναπτύκτων,

Πλὴν τῆς βιομηχανικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς προπαγάνδας τῆς προόδου, εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον διαδίδονται αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὰ τεχνικὰ ἔργα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης. Τρίτος χῶρος διὰ τὴν ἐπιδίωσιν τῆς πίστεως εἰς τὴν πρόοδον εἶναι λοιπὸν τὰ τεχνικῶς καθυστερημένα κράτη. Ἐστὼ καὶ ἂν οἱ ἄνθρωποι τῶν κρατῶν αὐτῶν δὲν διαθέτουν τὰς πνευματικὰς προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι κατέληξαν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς τεχνικῆς καὶ τὴν τοποθέτησιν τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς κατηγορίας τῆς ἀλλαγῆς, ἔστὼ καὶ ἂν τὸ τεχνικὸν πνεῦμα σημαίνῃ ἀνατροπὴν τῆς κοινωνικῆς των βάσεως καὶ κατάρρευσιν τῆς μεταφυσικῆς των ἀσφαλείας, ἡ προδιάθεσις των νὰ θέλουν νὰ ἔχουν δι' ἐξωτερικῶν ἐπεμβάσεων, ὅτι ἔσωτερικῶς δὲν ἐννοοῦν καὶ φυσικῶς δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχουν, κυρίως ὁμοῦ ἡ ἀσύγκριτος ἀνωτερότης τῶν ὄρων διαβιώσεως τῶν τεχνικῶς προηγμένων λαῶν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐγχωρίους τρόπους ζωῆς καὶ ἐργασίας, παρασύρει, ὅ,τιδήποτε προβάλλει ἀντίστασιν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν τεχνικῶν ἐπιτεύξεων. Ἐὰν ὁμοῦ ἡ εἴσοδος τῆς τεχνικῆς, ὅπου δὲν ἀνεπτυχθῆ τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, εἶναι ἀκατάσχετος, ἀναπότρεπτα εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς γεγονότα:

π ρ ῶ τ ο ν : Ἡ τοποθέτησις τῆς οἰκονομίας ἐπὶ νέων δάσεων (Τὸ κράτος τῆς τεχνικῆς μεταρρυθμίζει τὴν ἐργασίαν — Ὅπου τεχνικῆ, νέα ἔννοια κράτους)

δ ε ὕ τ ε ρ ο ν : Ἡ κοινωνικὴ ὑπεροχὴ τῶν εὐπροσαρμοστών (Ὅσοι διαθέτουν τεχνικὰ μέσα, προβάλλουν ὡς ἡγήτορες — Ὑποκατάστασις τοῦ ἤθους διὰ τῆς ἐπιτηδεϊότητος)

τ ρ ί τ ο ν : Ἡ ἐμφάνισις νέων ἀξιολογικῶν κριτηρίων (Τὸ σημαντικὸν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου ἐκμεταλλεύσεως — Σκοπὸς τῆς ζωῆς ἢ ἀπόκτησις τεχνικῶν εὐκολιῶν).

Ὅπου ἐπικρατοῦν τὰ γεγονότα αὐτά, ὁ ἄνθρωπος ἀποστρέφεται τὸ παρελθόν. Τοῦτο δὲν γίνεται ἀμέσως ἀντιληπτόν, σημαίνει ὅμως, ὅτι ἡ πρᾶξις δὲν καθορίζεται ὑπὸ τῶν ἐκπροσώπων τῆς παραδόσεως. Ἡ ἀλήθεια δὲν ἔρχεται ἐκ τῶν ὀπισθεν, ἀλλ' εἴτε ἐξ ὧν τεχνικῶς ὑπερέχουν εἴτε ἐξ ὧν ἐξηγοῦν τὰ δεδομένα τῆς τεχνικῆς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνεχισθῇ ἢ ἐξέλξις των. Μετατίθεται λοιπὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην τὸ βάρος τῆς ζωῆς ἐκ τῆς μονιμότητος εἰς τὴν μεταβολὴν, ἢ ὁποία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀναγκαία, διὰ νὰ ἐφαρμοσθοῦν τὰ τεχνικὰ προγράμματα, ἀλλ' ἐπίσης ὑπόσχεσις κοινωνικῆς δικαιοσύνης, ἐλπίς ἀνόδου τῶν ἐργατικῶν τάξεων καὶ ταυτοχρόνως ἐθνικῆ ἀπαίτησις, διὰ ν' ἀπαλλαγῇ τὸ κράτος ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιρροῶν καὶ διὰ τῆς νέας δυνάμεως νὰ ἐκπληρώσῃ ὁ λαὸς, ὅ,τι πιστεύει ὡς ἀποστολήν του. Ἡ κοινωνικὴ ἀναστάσις λοιπὸν, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει ἢ τεχνικῆ, παρουσιάζει τὴν πρόοδον ὡς μόνην προοπτικὴν τῆς ζωῆς, ὥστε ἢ ἐκτεχνίκευσις ὄχι μόνον νὰ συντελῆται ἀναγκαστικῶς, ἀλλὰ νὰ θεωρῆται καὶ ὡς ὁδὸς σωτηρίας, θεβαίως διὰ νὰ μείνῃ ὁ λαὸς πιστὸς εἰς τὴν παράδοσίν του, μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ὅμως νὰ ἐφαρμόζῃ, ὅ,τι δὲν καθώρισε, νὰ ζῇ ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς, διὰ νὰ προσαρμόζεται εἰς τὰ τεχνικὰ αἰτήματα, τὰ ὁποία εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀποκλείουν τὴν ἔννοιαν τῆς πνευματικῆς διαρκείας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ κόσμος ἀρχίζει νὰ κυττάζῃ πρὸς τὰ ἔμπροσ, νὰ περιμένῃ νὰ μάθῃ, πῶς νὰ ζήσῃ, ἐκ τῶν συνηγόρων τοῦ οὐπῶ, νὰ θαυμάζῃ, ὅσους τεχνικῶς προπορεύονται καὶ νὰ ἐξουσιοδοτῇ, ὅσους θὰ τὸν ὀδηγήσουν πρὸς τὸ ἄγνωστον ὡς ἐρμηνευταὶ τῶν τεχνικῶν ἀναγκῶν.

Ἐπακόλουθα τῆς πίστεως, ὅτι τὰ πράγματα θαίνουσι κατ' ἀνάγκην πρὸς ὄφελος τοῦ ἀνθρώπου:

α) Ἀὐτονομία τῆς τεχνικῆς ὡς παραγωγὴ τῆς πνευματικῆς οὐσίας.

Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς προόδου κατευθύνουν σήμερον τὸν κόσμον ἀναλόγως τῶν συνδυασμῶν τῶν τεχνικῶν πραγμάτων. Τελικῶς δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐγκαταλείπεται εἰς μίαν ἐξέλιξιν, διὰ τὴν ὁποίαν ἀπλῶς πιστεύει, ὅτι συντελεῖται κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸ συμφέρον του. Ἰδιαιτέρως καχύποπτος εἶναι μάλιστα ὁ

σημερινός άνθρωπος έναντι εκείνων, οι οποίοι επιχειρούν να καθορίσουν την φοράν των τεχνικών γεγονότων, ν' αναλάβουν την ευθύνην μιᾶς κατευθύνσεως, ἢ ὁποία εἰς τὸν ἀδέσποτον δρόμον της θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀδιέξοδον. Ὅτι ἡ δυνατότης τῆς καταστροφῆς ὑπάρχει, οὐδείς ἀμφιβάλλει, οἱ περισσότεροι ὁμῶς νομίζουν, ὅτι θὰ ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς παρεμβάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν φυσικὴν πρόοδον τῆς «πραγματικότητος», δηλαδὴ εἰς τὴν τεχνικὴν κατεύθυνσιν τῆς ἱστορίας. Ἡ πίστις ὅτι τὰ πράγματα, ἐὰν ἀφεθοῦν ἐλεύθερα νὰ ἐπιβάλουν τὰς ἀξιώσεις τῆς ἀναπτύξεώς των, θὰ ὀδηγήσουν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν εὐδαιμονίαν, ὑπῆρξεν ἡ «πραγματικὴ θρησκεία τῆς μεταγενεστέρης Εὐρώπης»²⁹, εἰς τὴν ὁποίαν προσηλυτίζεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἡ οἰκουμένη.

Ὅτι ἡ θρησκεία αὐτὴ εἶναι ὁ ἔσχατος τῶν κινδύνων τοῦ ἀνθρώπου, καθίσταται τόσον ἐμφανέστερον ὅσον ἡ ἐξέλιξις τοῦ τεχνικοῦ κόσμου διαφεύγει τὴν ἐπίβλεψιν καὶ ὀδηγεῖ εἰς γεγονότα, τῶν ὁποίων τὰ ἐπακόλουθα καὶ ὅταν προβλέπωνται, εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποτραποῦν. Ἡ πίστις εἰς τὴν πρόοδον δὲν εἶχεν ὁμῶς προβλέπει ὅτι, ὅτι συνέβαινε εἰς τὴν ἱστορίαν, χωρὶς ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ μεταβάλῃ τὴν κατεύθυνσίν του, ἦτο δυνατὸν νὰ στραφῇ ἐναντίον του. Εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῆς αἰσιοδοξίας αὐτῆς συνετέλεσε βεβαίως καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις, σήμερον ὁμῶς εὐρισκόμεθα εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πρόοδος ἀποκτᾷ ἱστορικὴν αὐτονομίαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι ἐκτυλίσσεται ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐποπτικοῦ πνεύματος. Παρ' ὅτι ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπον εἶναι εἰς θέσιν νὰ διαχωρίσῃ τὴν ευθύνην του ἐκ τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ κόσμου, ἡ κίνησις αὐτὴ ὀρίζει τὸ περιεχόμενον τοῦ πνεύματος. Ἐὰν ἡ «πρόοδος» ὡς φιλοσοφικὸν αἴτημα προελείανε τὴν τεχνικὴν ὁδὸν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας καὶ σήμερον μετεδιβάσθη εἰς τὸν πραγματικὸν κόσμον, διὰ νὰ γίνῃ ὁ κεντρικὸς τοῦ νόμος, ἐφ' ὅσον ἡ τεχνικὴ ἐξελίσσεται διὰ τῆς ὑπερβάσεως τῶν μορφῶν της, ὑποχρεοῦται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν προσαρμογὴν ἢ τὴν ἀντίδρασιν, εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν πάντοτε νέων, οὐσιαστικῶς ἱστορικῶν προβλημάτων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ τεχνικὴ πρόοδος παρὰ γαί τὴν ἀνθρωπίνην οὐσίαν. Ἡ σκέψις εἰς τὸν αἰῶνα τῆς τεχνικῆς εἶναι δι' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν λόγον φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.

6) Διαθεσιμότης τῆς ἀτομικῆς ευθύνης ὡς λύσις τῆς πνευματικῆς συνεχείας.

Ἡ πρόοδος δὲν ἐσθμαινεν, ὅτι ἡ «ἀνθρωπότης» ἀπλῶς ὑπερβάλλει ἀτελεῖς καταστάσεις, ἀλλ' ὅτι ἡ ὑπέρβασις αὐτὴ γίνεται «κατ' ἀνάγκην». Ἡ βεβαιότης ἐν προκειμένῳ εἶχε τόσον πλάτος, ὥστε νὰ χωρέσῃ ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς καὶ ν' ἀναφερθῇ κατ' εὐθείαν εἰς τὸν «ἄνθρωπον». Ταυτοχρόνως δὲν ἀνήγαγε τὴν ἱστορικὴν κίνησιν εἰς μίαν ὑπερβατικὴν ἀρχήν, ἀλλὰ τῆς ἀπέδωκεν ὑπερ-

εατικὸν χαρακτήρα, ἐφ' ὅσον ἔτασσε τὴν ἱστορίαν εἰς τὴν ἐπιδίωξιν ἑνὸς σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ὠρίζεν ἡ ἰδία, ὡς ἐὰν ἦτο ὑπεύθυνον πρόσωπον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διέτρεξε τὴν Εὐρώπην μία δογματικὴ πεποίθησις, ἡ ὁποία καθίστα οὐσιαστικῶς περιττὴν τὴν πνευματικὴν ἐγρήγορσιν δι' ὅ,τι συνέδαινεν εἰς τὸν κόσμον. Ἄφ' οὗ τὰ πάντα ἐπορεύοντο ἐκ τοῦ ἡσσοῦ πρὸς τὸ βέλτιον, ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν ἐξηκολούθητῃ νὰ ἔχη νόημα, συνίστατο εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ματαιώσουν τὴν ὑπερνικήσιν τῆς μιᾶς καταστάσεως ὑπὸ τῆς ἄλλης. Ἐὰν ἔμῳς ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶναι ἕτερος σκοπὸς τῆς ἱστορίας, ὁ ἀνθρώπος δὲν ὑπάρχει διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ἑνὸς σκοποῦ, ἀλλὰ μόνον διὰ νὰ μεταβάλλεται χωρὶς ἄλλην ἐπιδίωξιν. Τελικῶς ἡ πίστις εἰς τὴν πρόοδον ἐσθμαινεν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ὑπάρχει, ἀπλῶς διὰ νὰ εἶναι, ὅ,τι δὲν ἦτο, χωρὶς νὰ κατευθύνῃ τὴν πράξιν του, ἐφ' ὅσον τὰ πάντα εἶναι ἀναγκαῖα. Τὴν ἀπελπιστικὴν αὐτὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκάλυψεν ἡ «πίστις εἰς τὴν πρόοδον» διὰ τῆς αἰγλης, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τὸ ἐπίθετον «σύγχρονος». Ὁ ἀνθρώπος ὑπῆρχε, διὰ νὰ αἰσθάνεται τὴν χαρὰν νὰ μὴ ὁμοιάζῃ πρὸς τοὺς προγόνους του καὶ πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Μὲ ἄλλους λόγους εἶχεν ὡς ἀποστολὴν νὰ στρέφεται ἐναντίον τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἐσωτερικῆς του ἐνότητος. Ἡ λύσις τῆς πνευματικῆς συνεχείας ἦτο ἡ τελικὴ φάσις τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ εὐθύνεται προσωπικῶς διὰ τὴν στάσιν του εἰς τὸν κόσμον.

γ) Πτώσις τῆς τιμῆς καὶ ἰδεολογικὴ στράτευσις τοῦ ἀνθρώπου

Ὅτι ἡ δυνατότης αὐτὴ δὲν ἦτο ἀπλῶς ἄρθρον πίστεως, ἀλλ' εἶχε πραγματικὰς θάσεις, εἶναι μία ἐντελῶς πρόσφατος διαπίστωσις. Ἡ ἐξέλιξις τῶν τεχνικῶν πραγμάτων ἀναγκάζει τὸν ἀνθρώπον νὰ τάσσεται ὑπὲρ τοῦ νεωτερισμοῦ, νὰ ἔχη δηλαδὴ τὴν συνεχῆ ἀλλαγὴν ὡς τρόπον ζωῆς καὶ ὡς βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα, νὰ εἶναι συνεχῶς ἕτερος, ὅχι διότι τὸ ἀποφασίζει ἐκεῖνος διὰ τῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων, ἀλλὰ διότι ἡ ὑπαρξίς του ἔχει συμφυρθῆ πρὸς τὰ ἱστορικὰ πράγματα, ὥστε ἡ μεταβολὴ των χάριν ἀναπτύξεως ἢ ἐπειδὴ ἡ μεταξὺ των σχέσις εἶναι δυναμικὴ, νὰ συνεπάγεται καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν προσαρμογὴν του. Ἐνώπιον διαρκῶς νέων ἀπαιτήσεων ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ παρουσιάζει τὸν ἀνθρώπον ὡς «χειροπέδην τῆς προόδου», ὡς μίαν «ἐλαττωματικὴν κατασκευὴν»³⁰. Εἰς τὴν πορείαν τῶν τεχνικῶν πραγμάτων ὁ φορεὺς τῆς προόδου καταλήγει νὰ εἶναι ὁ ἀνασταλτικὸς τῆς παράγων, ὅ,τι πρέπει πάσῃ θυσίᾳ νὰ ὑπερνικηθῇ, διὰ νὰ διατηρηθῇ ἡ τεχνικὴ ἐξέλιξις. Ὅτι ἡ «πρόοδος» ἐμελλε νὰ στρέψῃ τὸν ἀνθρώπον ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι διαθέτει σήμερον τὴν δύναμιν ὅχι μόνον νὰ μὴ τοῦ ἐπιτρέπῃ τὴν ἐλευθέραν διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐξαφανίσῃ ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς, εἶναι μία ἐπίγνωσις, τὴν ὁποίαν ἀσφαλῶς τὸ 1791 ὁ Condorcet δὲν ὑπόπτευε.

“Ο,τι δὲν ἀντελήφθησαν οἱ προφῆται τῆς προόδου, ἦτο ὅτι ἡ βασική των ἔννοια, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἠθέλησαν νὰ στηρίξουν τὴν ἱστορίαν, εἶναι μία ἱστορική ἀντινομία. Δὲν ὑπάρχει μόνον ὁ κίνδυνος ν’ ἀποδειχθῇ τοῦτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, νὰ συμπέσῃ δηλαδὴ ἡ ἀναγκαστική πρόοδος πρὸς τὴν πνευματικὴν ἐξαθλίωσιν καὶ τὴν βιολογικὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ παρουσιάζεται καὶ διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ πρόοδος ἔγινε κύριον θέμα τῆς ἰδεολογίας.

Πνευματικὸν ἐπακόλουθον τῶν βιομηχανικῶν συνθηκῶν τῶν δύο τελευταίων αἰώνων, ἡ ἰδεολογία εἶναι τὸ τελευταῖον μέχρι στιγμῆς στάδιον τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῆς Εὐρώπης. Διὰ τῆς ἰδεολογίας στηρίζονται σήμερον εἰς τὴν ζωὴν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἔχουν χάσει τὴν ἐσωτερικὴν των ἐπαφὴν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῆς προσωπικῆς των ἀξίας. Δύο εἶναι διὰ τοῦτο οἱ παράγοντες ἐμφανίσεως ἰδεολογιῶν: ἡ ἀποδέσμευσις τῶν ἀνθρώπων ἐκ τῶν ἀποφασιστικῶν γεγονότων τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀσήμαντος ἀτομικὴ των συμβολὴ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Μετὰ τὴν τοποθέτησιν τῆς ἱστορίας ἐπὶ τῆς κατηγορίας τοῦ νέου, τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ ἐπομένως τὴν ἀκύρωσιν τῆς πείρας καὶ συγχρόνως τὴν ἐκτύλιξιν τῶν σημαντικῶν γεγονότων ἐπέκεινα τοῦ προσωπικοῦ ὀρίζοντος καὶ ἐφ’ ὅσον ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ ἀπόδοσις τῆς ἐργασίας δὲν ἐξαρτῶνται σήμερον ἐκ τῆς ἀτομικῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν γῆν, δηλαδὴ ἐκ τῆς ἰκανότητός του, ἀλλ’ ἐκ τῆς συναρτήσεως τεχνικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων διαρκῶς εὐρυτέρας κλίμακος μέσφ ἔθνων καὶ ἡπείρων, ὁ ἀβοήθητος ἄνθρωπος ἀτενίζει, ὅπως ἄλλοτε πρὸς τοὺς ἐρμηνευτὰς τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, πρὸς ὅσους θὰ τοῦ ἐξηγήσουν τὸν κόσμον καὶ θὰ τοῦ ὀρίσουν, τί ἀκριβῶς πρέπει νὰ πράξῃ. Διὰ τῆς παραλαβῆς ἐρμηνευτικῶν ἀξιολογήσεων τοῦ κόσμου, τὸ ἀντίκρουσμα τῶν ὁποίων δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐλέγξῃ, ὁ προσήλυτος δὲν ἀποκτᾷ ἀπλῶς μίαν νέαν γνῶσιν, διὰ νὰ τὴν ἐντάξῃ εἰς τὴν προσωπικὴν του ἐμπειρίαν, ἀλλὰ μίαν κατεύθυνσιν, διὰ νὰ προσανατολίσῃ τὴν ὑπαρξίν του. Ἡ γνῶσις, τὴν ὁποίαν δὲν θεμελιώνει ὁ ἴδιος, γίνεται προϋπόθεσις τῆς θέσεώς του εἰς τὸν κόσμον. Πρέπει λοιπὸν νὰ τὴν ὑπερασπίξῃ, ὅπως θὰ ὑπερήσπιζεν, ὅτι τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ζήσῃ. Ταυτοχρόνως ὁμοίως ἡ γνῶσις αὐτὴ εἶναι ἡ πνευματικὴ βάση τῆς ὑπάρξεώς του. Χωρὶς ἐκείνην θὰ ἐκινδύνευε νὰ χαθῇ εἰς τὴν ὀχλαγωγίαν ἀσυναρτήτων ἐντυπώσεων.

Ἐφ’ ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει ἐντὸς τοῦ τεχνικοῦ κράτους συνεχῶς ὀλιγώτερα προβλήματα, ἡ λύσις τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἐκ μέρους του, ὥστε νὰ ἐφαρμόξῃ ἀπλῶς, ὅτι ἐπιβάλλουν τὰ μηχανήματα καὶ τὴν ὀργάνωσιν, διὰ τῶν ὁποίων ἀπαλλάσσεται τῆς ἀντιστάσεως τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου, εἶναι φυσικὸν νὰ μένῃ χωρὶς ἐσωτερικὸν πρόσωπον, νὰ μὴ δοκιμάξῃ τὴν φύσιν του, νὰ μὴ γνωρίζῃ τὰ ὀριά του, τί δύναται καὶ τί θέλει, νὰ θέλῃ διὰ τοῦτο ὅ,τιδήποτε θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τοῦ προσφέρῃ σκοπὸν καὶ περιεχόμενον εἰς τὴν ζωὴν. Ἐὰν ὁμοίως θέλῃ, ὅτι δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ δημιουργήσῃ

τήν προσωπικήν του αξίαν. πνευματικῶς ἐξανδραποδίζεται. Ὁ ἐξανδραποδισμὸς αὐτὸς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, νὰ περιορίσῃ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος τὴν ζωὴν του εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἑνὸς μετὰ τὸ ἄλλο τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται αἰφνιδίως ἐνώπιόν του καὶ μεταβάλλουν διαρκῶς ὄψεις, διὰ νὰ προφασισθοῦν τὴν μοναδικότητα, ὅτι ἀκριβῶς ἀπαιτεῖ ἐκεῖνος προκειμένου νὰ διακριθῇ ἐξ αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης παραλαμβάνουν ἐκ τῶν ἔξω τὰ προσωπικά των γνωρίσματα. Ἄν ὁμοίως τὰ πράγματα μὲ δυσκολίαν μόνον κατορθώσῃ νὰ λυτρώσῃ τὸν πνευματικῶς ἀδημιούργητον ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ζωὴ, πλὴν τῆς ἐπαναλήψεως προκαθορισμένων κινήσεων, δὲν ἀναθέτει ἄλλην ἀποστολήν, εἶναι ἐπίσης φυσικὸν νὰ ἐπιχειρῇ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς νὰ ἐξισώσῃ τὸ προσωπικόν του ἔλλειμμα διὰ τῆς ὑποστηρίξεως κλειστῶν πνευματικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα τὸν πείθουν, ὅτι διὰ τῆς συμμετοχῆς του καὶ μόνον συμβάλλει εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς «νέου κόσμου», τοῦ μόνου ἀξίου διὰ τὴν ζωὴν του. Ἡ ἰδεολογία λοιπὸν γεμίζει τὸ ἐσωτερικὸν κενὸν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἐνθουσιάζει καὶ τὸν ποδηγετεῖ, ὅπως ἄλλοτε τὸν ἐνέπνεε καὶ τὸν κατηύθυνεν ὡς ἐγγύησις τῆς μεταφυσικῆς του βεβαιότητος ἢ θρησκευτικῆς του πίστεως. Εἰς τὴν ἰδεολογίαν εὐρίσκει ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος τὸ λυτρωτικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐπισήμως (ὅπου ἡ ἰδεολογία ἐγένεν ὑπόθεσις τοῦ κράτους) καὶ ἰδιωτικῶς (ὅπου ἡ ἰδεολογία ἀντιδρᾷ εἰς μίαν καθιερωμένην κατάστασιν), τοῦ ἐπιβάλλει τὴν εὐθύνην καὶ τὴν θυσίαν καὶ τὸν ἐνισχύει εἰς τὴν αὐτοπεποίθησίν του μὲ ἀντάλλαγμα τὴν εὐχαρίστως καὶ κάποτε εὐγνωμόνως προσφερομένην ἐλευθερίαν του.

Ἡ ἀντίφασις τοῦ τελευταίου σταδίου τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῆς Εὐρώπης.

Ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ θέμα τῆς ἰδεολογίας, νὰ ἐνταχθῇ εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς μεταβολῆς καὶ νὰ δικαιωθῇ, ἐφ' ὅσον «βελτιοῦται», ἀποδεικνύεται καθημερινῶς ἐξ ὧν ζητοῦν νὰ τὴν ἀνασύρουν ἐκ τοῦ παρελθόντος, νὰ τὴν προσαρμόσῃ, διὰ νὰ προσλάβῃ τὴν παλαιάν της σημασίαν, εἰς τὰ σύγχρονα γεγονότα. Τὰ σύγχρονα γεγονότα ἔχουν ὁμοίως τὴν ἰδιότητα συνεχῶς νὰ μεταβάλλωνται. Ἡ ἐπίσημος πίστις πρέπει λοιπὸν νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀλλαγὴν, ἐὰν θέλῃ νὰ συναγωνισθῇ τὴν ζωὴν. Ὅπου τοῦτο θεωρεῖται ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν ἀπαράδεκτον, προβάλλεται εἰς τὸ μέλλον τὸ παρελθόν, ὅπως τὸ ἐδικαίωσεν ἡ ἱστορία καὶ τὸ ἐξηυγένισεν ἡ ὑπερηφάνεια. Ὅσον μεγαλυτέρα παρουσιάζεται ἡ δυσκολία, τόσον περισσότερον ἐκθειάζεται, ὅτι ἔπαυσε νὰ ἰσχύῃ. Ὅτι ἐν τούτοις καὶ εἰς τὰς ἐξαιρέσεις αὐτὰς ἐνδιαφέρει, εἶναι τὸ νέον, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς «ἀνανεώσεως». Τὸ νέον (εἰς οὐσιώδεις περιπτώσεις) καὶ ἡ ἀνανέωσις (ὅπου πρέπει νὰ καταναλωθῇ τὸ παλαιόν) εἶναι τεχνικαὶ κατηγορίαι. Ἡ ταύ-

τισεις του διαφόρου προς το ἄριστον μέχρι στιγμῆς εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς ἰδεολογίας.

Ἡ ἰδεολογία παρουσιάζει τὴν θρησκευτικὴν κατοχύρωσιν τῆς πνευματικῆς ἀποστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς κατηγορίας τοῦ μένοντος, τὴν ἀντιστροφὴν τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀξίαν τῆς παραδόσεως. Ἀντισταμμένη ἢ μὴ ἢ πίστις ὅμως εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς ἰδέας εἶναι προσπάθεια πνευματικῆς ἐξασφαλίσεως, μία διαμαρτυρία τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς ἀνοησίας, ἢ ὁποῖα θὰ ἐπέτρεπε τὴν παρουσίαν ἐνὸς κόσμου χωρὶς ἄλλον σκοπὸν πλὴν τῆς διαλύσεως τῆς μιᾶς μετὰ τὴν ἄλλην τῶν μορφῶν του. Ὁ ἄνθρωπος στρατεύεται ἰδεολογικῶς, διὰ νὰ ὑπερνικήσῃ ἴσως τὸ παρὸν διὰ τοῦ παρελθόντος, ἄλλοτε διὰ νὰ ἐνσαρκωθῇ μία κοινωνικὴ ὄπτασις, συνήθως διὰ νὰ μὴ μείνῃ καθυστερημένος καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανοποίησιν ὅτι συμμετέχει εἰς τὴν πρωτοπορίαν τῆς ἱστορίας, πάντοτε ὅμως διὰ νὰ στηριχθῇ πνευματικῶς ἐντὸς ἐνὸς κόσμου, ὁ ὁποῖος ἔπαυσε νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν πρόβλεψιν, νὰ ἐξηγητῆται διὰ τῆς πείρας, νὰ ἐφαρμόζῃ τὴν προφητείαν, νὰ εἶναι νοητὸς καὶ ἐνιαῖος, ἀλλὰ διαρκεῖ, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς θέσιν νὰ διακόψῃ τὴν συνέχειάν του. Εἰς τὴν ἰδεολογίαν λοιπὸν ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος ζητεῖ τὸ πνευματικὸν ἔρεισμα τῆς ζωῆς του, διὰ νὰ μὴ συμπαρασυρθῇ εἰς τὴν δίνην μιᾶς ἀναστατώσεως χωρὶς ἔλεγχον καὶ κατεύθυνσιν. Διὰ μέσου τῶν ἀπαιτουμένων ἀλλαγῶν καὶ τῶν ἀπροσδοκῆτων γεγονότων ἡ ἰδεολογία τοῦ παρουσιάζει, τί ἰσχύει, τί μένει ἀκλόνητον εἰς τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος κατ' ὄψιν μόνον ἀναιρεῖ τὰ σχήματά του.

Διὰ τῆς ἰδεολογίας πληροφορεῖται ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος, πῶς εἶναι δυνατόν καὶ διατί ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ μία πνευματικὴ ἀξία ἐπέκεινα τῆς ἀναγκαστικῆς προόδου, μία ἀξία, ἢ ὁποῖα δὲν θὰ χάσῃ τὸ κύρος της τὴν ἐπομένην. Διὰ τοῦτο, ὅπου ἡ πρόοδος ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδεολογίας, κατ' οὐσίαν ὁ ἄνθρωπος κτίζει τὴν ζωὴν του ἐπὶ μιᾶς ἀντιφάσεως. Ἡ μία ὄψις τῆς ἀντιφάσεως αὐτῆς εἶναι ὁ κίνδυνος, μήπως ὁ ἱστορικὸς κόσμος ἀναπτύξῃ τεχνικὰς τάσεις, αἱ ὁποῖαι νὰ διαφύγουν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιβλέψεως, μήπως ἡ ἱστορία ὀδηγηθῇ ἀπὸ τῆς μιᾶς περιπετείας εἰς τὴν ἄλλην καὶ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν, διὰ ν' ἀποκρούουν τὸν ἐφιάλτην τοῦ οἰκουμενικοῦ τέλους διὰ τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα τὸ καθιστοῦν ἀναπόφευκτον. Ἡ ἄλλη ὄψις τῆς ἀντινομίας παρουσιάζει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν προσπάθειάν του ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ἀκριβῶς ἀναγκάζεται ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ πρεσβεύῃ, τὴν κατηγορίαν τῆς ἀνατροπῆς ὡς μόνον νόμον τῆς ἱστορίας, μίαν φοβεράν πίστιν, ἢ ὁποῖα τρέφεται ἐκ τῶν ὑπολοίπων τῆς αἰσιοδοξίας τῶν δύο τελευταίων αἰώνων. Ἡ ἰδεολογία τῆς προόδου εἶναι διὰ τοῦτο ἡ μεγάλη ἀντίφασις τοῦ τεχνικοῦ αἰῶνος, μία στάσις πρὸς ἐρμηνείαν τῆς κινήσεως, ἢ τελευταία προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ συγκεντρωθῇ εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἢ ὁποῖα θὰ συνέδεε τὸν κόσμον, διὰ νὰ τὸν συγκρατήσῃ εἰς τὰ ἔρια μιᾶς ὑπερβατικῆς ἢ ἔστω ἀνθρωπίνης εὐθύνης.

Πῶς ἀντελήφθη ἡ Εὐρώπη τὴν μίμησιν τοῦ Θεοῦ.

Τὸ τεχνικὸν πνεῦμα ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅταν ἡ λύτρωσις, τὴν ὁποίαν προσέφερεν ἡ Ἐκκλησία, ἔχασε τὴν ἀξίαν τῆς ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ τεχνικὴ παρουσιάζεται ὡς διάδοχος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ἀνεπτύχθη διὰ τοῦτο, ὅταν ἡ πίστις συνήρπαζε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀνεζήτησε τὴν σωτηρίαν τοῦ εἰς τὸν κόσμον, ὅταν προσεπάθησε νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν θάνατον διὰ τοῦ ἰδικοῦ του ἔργου. Ἀφ' οὗτο ἔπαυσε νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν θρησκευτικὴν ὑπερνίκησιν τοῦ θανάτου, εἰς τὴν λύσιν τοῦ βασικοῦ του προβλήματος διὰ τῆς θυσίας τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν χάριν, τὴν ὁποίαν ἐλάμβανε, διότι δὲν τὴν ἤξιζε, συγκεντρώνει ὁ ἄνθρωπος ὅλην τὴν προσπάθειαν εἰς τὴν ζωὴν, διὰ νὰ ἐξαγλήσῃ τὴν λυτρωτικὴν τῆς δυνατότητα, νὰ δημιουργήσῃ, ἀντὶ τῆς ἀθανασίας, τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, νὰ καταβάλλῃ, ἀντὶ τοῦ θανάτου, τὴν συνείδησιν τοῦ θανάτου. Ἴδου ἡ ἐσωτερικὴ ὁρμὴ τῆς τεχνικῆς ἀφοσιώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος βλέπει, μόνον εἰς ὅ,τι κατορθώνει ὁ ἴδιος, τὴν ἐπιβίωσίν του. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀνατολὴν τῆς ἀπιστίας, ὅταν ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἐνόμισεν, ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ σταθῇ εἰς τὸν κόσμον χωρὶς ὑπερφυσικὴν παρακολούθησιν, τότε ἀκριβῶς ἐσκέφθη νὰ μιμηθῇ τὴν θεῖαν ἰκανότητα. Τὸ «ἀεικίνητον» (perpetuum mobile) ἀρχὰς τοῦ 13ου αἰῶνος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη καθαρῶς εὐρωπαϊκὴ σκέψις. Ὅτι ἐπρόκειτο τελικῶς περὶ οὐτοπίας, τὴν ὁποίαν οἱ μέλλοντες θὰ προτάξουν εἰς τὴν κριτικὴν τῆς ἐποχῆς μας, ὅταν κοπάσουν αἱ ἰαχαὶ τῶν θαυμαζόντων καὶ οἱ θρηνοὶ τῶν καταρωμένων, εἶναι μία διὰ τὸ μέλλον τοῦ τεχνικοῦ αἰῶνος ἀποφασιστικὴ διαπίστωσις.

Ἡ μίμησις τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ὑπῆρξε θεβαίως χριστιανικὴ ἐντολὴ («Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ»³⁰), ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἀπέριψε τὸ ἠθικὸν νόημα τῆς ἐντολῆς, διὰ νὰ μιμηθῇ τὸν Θεὸν ὀντολογικῶς, διὰ νὰ συμπεριφερθῇ εἰς τὸν κόσμον, ὅπως ἡ θρησκευτικὴ παράδοσις καθώριζε τὴν θεῖαν ἐξουσίαν. Ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ αὐτὴ ὁμοίωσις ἐσήμαινε τελικῶς μίαν ἀντικατάστασιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον, δὲν ἔγινεν ἀντιληπτόν, μέχρις οὗτο ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὁ Θεὸς διὰ τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων ἔχασε τὴν λειτουργικὴν του σημασίαν καὶ ὁ ἄνθρωπος προσιδιάζεται ἕνα μετὰ τὸν ἄλλον τοὺς θείους χαρακτῆρας. Ἐὰν ὁ Θεὸς δὲν δεσμεύεται ὑπὸ τοῦ χρόνου, ὑπερπηδᾷ καὶ ὁ ἄνθρωπος τὰ χρονικά του φράγματα. Ὅπως τὴν θεῖαν παρουσίαν δὲν ἀναχαιτίζει ὁ χῶρος, γίνεται καὶ ὁ ἄνθρωπος πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν. Ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν ἡ παντοδυναμία μεταβάλλεται εἰς ἀνθρωπίνην ιδιότητα. Δὲν εἶναι θεβαίως ἀκόμη δυνατόν νὰ γίνῃ ὁ ἄνθρωπος δημιουργὸς τῆς ζωῆς, τροποποιεῖ ὅμως τὰς μορφὰς τῆς καὶ εἶναι ἰκανὸς νὰ καταστρέψῃ τὸ θεῖον κατόρθωμα. Ἀσφαλῶς ὁ ἄνθρωπος ἐνδιαφέρεται πρὸς τὸ παρὸν διὰ τὴν δύναμιν, ἡ ὁποία θὰ περιορίσῃ τὴν δυνάμιν του, δὲν ἀνατρέχει ὅμως εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ θεωρεῖ ὡς ἀποτελεσματικώτερον μέσον νὰ μὴ

τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν κόσμον ὑπεραρίθμους καὶ ἀπροσκλήτους ἀνθρώπους. Ἐὰν πάλιν ἡ θεία σοφία ὀρίξῃ τὴν σύνθεσιν τῆς ὕλης, συνθέτει ἑμῶς καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀνυπόστατα εἰς τὴν Δημιουργίαν στοιχεῖα. Καὶ ὅπως ὁ θεὸς νοῦς «ἐτάζει νεφροὺς καὶ καρδίας», εἰσέρχεται καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῶν πλησίων του, διὰ νὰ τοὺς κατευθύνῃ μέσῳ τῆς θελήσεώς των. Τὸ τελευταῖον ὑπερβατικὸν ὄχυρόν, ὁ θάνατος, μένει ἀκόμη ἀπόρητον. Δὲν διαθέτει ὅμως ὁ τεχνικὸς ἄνθρωπος καιρὸν, διὰ νὰ σκεφθῇ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς διακοπῆς τοῦ ἔργου του. Ὁργανωμένοι ἐρεθισμοί, νόμιμα καὶ μὴ ναρκωτικά, ὑπνωτικά καὶ ἀναλγητικά πάσης φύσεως ἐξαφανίζουν τὴν αἰσθησὶν τῆς ἀντιστάσεως τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, τὴν ὑποψίαν τοῦ τέλους. Ὅ,τι δὲν κατασκευάζεται, ὑπάρχει διὰ τὴν τεχνικὴν, ὡς ἔαν δὲν ὑπῆρχε. Δὲν ἀρνεῖται, ἀλλὰ λησμονεῖ τὸν Θεὸν ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, ὅπως δὲν ἀποφεύγει τὸν θάνατον, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν του δυσκολιῶν ἀντιπαρέρχεται τὴν παρουσίαν του. Εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας ἀνατέλλει σήμερον ἡ τραγικωτέρα μορφή τῆς μακαριότητος καὶ τῆς ἀθανασίας.

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον σήμερον καλεῖται ἡ ἐργασία νὰ προσφέρῃ, ὅ,τι ἄλλοτε ἐπετύγχανεν ἡ λάτρευσις. Ἐχασε μὲν τὸν ἠθικὸν της χαρακτῆρα καὶ θεωρεῖται ὡς μία διὰ τὴν πίστιν ἀδιάφορος ἀπασχόλησις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον, ἀπέκτησεν ὅμως θρησκευτικὸν νόημα καὶ ἔγινε τρόπος δικαιολογίας τῆς ὑπάρξεως χωρὶς ὑπερβατικὴν ἀναφορὰν. Ἄλλ' ἂν ἡ ἐργασία κερδίξῃ ὀλόκληρον τὸ νόημα τῆς ζωῆς, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ Εὐρώπη τὴν ἀντελήφθη ὡς κεντρικὴν ἔκφρασιν τῆς πίστεως. Ἡ ὕλη καὶ ὁ ἄλλος ἄνθρωπος, τὰ μέσα καὶ οἱ τρόποι τῆς δυνάμεως, τὰ πράγματα καὶ τὰ γεγονότα εἰς τὴν συγκεκριμένην ἐμφάνισίν των παρουσιάζονται διὰ τῆς ἐργασίας ὡς ὁ μοναδικὸς χῶρος τοῦ πληρώματος τῆς ζωῆς, διότι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον παρουσιάσθη εἰς τὴν Εὐρώπην ὡς κυρία ἔκφρασις τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν Θεόν.